

πατρίδος». Ὁ δυστυχὴς ! δὲν ἠδύνατο, γράφων ταῦτα, νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ὁ Θεὸς βοηθεῖ τοὺς ἰσχυροὺς μόνον, ἢ δὲ ἀπλῆ φιλοπατρία δὲν δημιουργεῖ τὴν νίκην. Διὰ τὰ ἐπιτευχθῆ ἡ νίκη, ἔπρεπε πρότερον νὰ οργανωθῇ ὁ στρατός, ὁπότε ἠδύνατο νὰ προπαρασκευασθῇ καὶ αὕτη. Ἀλλ' ἐπὶ τριακονταετίαν μέριμνα τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς, κατατριβομένης περὶ τὰ εὐτελεῖ καὶ τὰ ἀσήμαντα, ἦτο ἡ ἀποσύνθεσις μᾶλλον, οὐχὶ δὲ ἡ σύνταξις καὶ ἡ ὁργάνωσις τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, οὐχὶ ἡ ἐνίσχυσις τοῦ πολεμικοῦ μένους τῶν Ἑλλήνων.

Μ'.

17 Ἀπριλίου 1909

Μετὰ τὰς ἐπινειλημμένας καταστροφάς, τὸν πανικὸν καὶ τὰς ὑποχωρήσεις τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ ἐντεῦθεν τῆς Θεσσαλίας, καταλιπόντος ἐπὶ τέλους ἀκαταλογίστως καὶ τὸ τελευταῖον προπύργιον του, τὸν Δομοκόν, καὶ προτροπάδην βαίνοντος πρὸς τὴν Λαμίαν καὶ τὰς Θερμοπύλας, τὰ τουρκικὰ στρατεύματα, ἀντιστάσεως μὴ οὖσης σοβαρᾶς, θριαμβευτικῶς προέβαινον πρὸς τὴν ἐλληνικὴν πρωτεύουσαν, ἣν καὶ θὰ κατελάμβανον, κατασκηνοῦντα ὑπὸ τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, ἂν μὴ παρενέβαινεν ὥς ἐκ μηχανῆς θεὸς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσσίας, ἀκριβῶς τὴν ἡμέραν τῆς μάχης τοῦ Δομοκοῦ ἐπιστείλας τῷ Σουλτάνῳ τὸ ἐπόμενον τηλεγράφημα, δι' οὗ ἐξητεῖτο τὴν ἐπιείκειαν αὐτοῦ καὶ τὴν συγγνώμην ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους.

« Ἡ ὑμετέρα αὐτοκρατορικὴ Μεγαλειότης δὲν θὰ ἐκπλαγῇ, ἐὰν αἱ μεταξὺ ἡμῶν ὑπάρχουσαι ἀγαθαὶ σχέσεις ἐλλεικτινοῦς φιλίας καὶ ἀγαθῆς γειτνιάσεως μ' ἐνθαρρύνωσιν, ἵνα ποιήσωμαι ἑκκλησίαν εἰς τὰ εὐγενῆ αὐτῆς αἰσθήματα καὶ μοι ἐμπνεύσωσι τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἡ ὑμετέρα Μεγαλειότης δὲν θ' ἰβραδύνῃ νὰ ἐπισφραγίσῃ τὰς ἐν ἡ ρ ω ὓ κ ῶ ἄ γ ῶ ν ι ἀρθείσας νίκας τοῦ γενναίου στρατοῦ διὰ τῆς ἀκριβοῦς τηρήσεως τῶν μετριοπαθῶν καὶ εἰρηνικῶν διαθέσεων, ὡς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου διεκήρυξεν. Ἡ ὑμετέρα Μεγαλειότης, ἀναστελλοῦσα τὴν ἐν Ἑλλάδι πορείαν τῶν στρατευμάτων της καὶ εὐνοϊκῶς ἀποδεχομένη τὴν ἐπέμβασιν τῶν Δυνάμεων πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης, διὰ νέου θὰ

περιεβάλλετο τίτλου ὑψίστης ἐκτιμήσεως καὶ θὰ ἐπιτελέσῃ προᾶξιν βαθείας φρονήσεως, ἧς προσωπικῶς θὰ διατηρήσω ἕσαεὶ τὴν ἀνάμνησιν».

Αὐθημερὸν ὁ Σουλτᾶνος ἀπεκρίνεται τῷ Τσάρῳ ὡς ἀκολούθως :

« Ἐπιτραπήτω μοι νὰ εὐχαριστήσω ἐπὶ ταῖς διαβεβαιώσεσι τῆς ὑμετέρας φιλίας καὶ τοῖς συγχαρητηρίοις ἐπὶ ταῖς ἐπιτυχίαις τῶν στρατευμάτων μου, νὰ ἐπαναλάβω δὲ τὴν ἔκφρασιν τῶν αἰσθημάτων τῆς φιλίας ἡμῶν. Ὑπ' ὄψει λαμβάνων τὴν παρέμβασιν τῆς Υ. Μ. καὶ ἐπιθυμῶν ν' ἀποδείξω, ὅτι ἄσμενος ἀνταποκρίνομαι εἰς τὴν ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν, ὅπως περατωθῇ σπουδαία πολεμικὴ ἐνέργεια καὶ παύσῃ ἡ αἱματοχυσία, διέταξα τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ στρατοῦ μου νὰ διακόψωσι τὰς ἐχθροπραξίας. Παρακαλῶ τὴν Υ. Μ. νὰ λάβῃ εὐμενῶς γνῶσιν τῆς ἐνδοτικότητός μου πρὸς τὴν φιλικὴν παρέμβασιν τῶν Δυνάμεων καὶ ἐλπίζω, ὅτι θὰ τηρηθῶσι τὰ δικαιώματα καὶ τὸ γόητρον τῆς κυβερνήσεώς μου».

Εἰς τοιοῦτον ἐξευτελισμὸν περιήρχετο ἐν ἔτει 1897 ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα ἔνεκα τῆς ἀθλιότητος καὶ τῆς ἀβουλίας τοῦ ἐλευθέρου κράτους. Ἡ τύχη αὐτοῦ, ἡ σωτηρία ἐξηρτήθη ἐκ τῆς μεγαλοφυΐας δύο μονάρχων. Πρὸ τούτου ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ἱπουργὸς τῆς Ἑλλάδος, ἐξικετεύων καὶ ἐκλιπαρῶν τὴν ἄμεσον, τὴν ταχεῖαν ἐπέμβασιν τῶν Δυνάμεων ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος κράτους, ἐπέστελλε τῷ ἐν Παρισίοις πρεσβευτῇ τὰ ἐπόμενα ἐξευτελιστικά, ἐν εἴδει διαμαρτυρίας : « Ἐν ᾧ ἡ κυβέρνησις παρέσχε ταῖς μεσολαβούσαις Δυνάμεσι πάσας τῆς ἀγαθοπιστίας αὐτῆς τὰς ἀποδείξεις, λυπεῖται βλέπουσα, ὅτι μέχρι τῆς ὥρας ταύτης οὐδὲν προσεπορίσθη ἐκ τῶν ὠφελημάτων ἐκείνων, ἅτινα αἱ Δυνάμεις τῇ παρεῖχον τὴν ἐλπίδα νὰ καρπωθῇ, ἐν ᾗ περιπτώσει ἤθελε προσχωρήσῃ εἰς τὰς προτροπὰς των καὶ ἀναθέσθαι αὐταῖς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἐαυτῆς συμφερόντων».

Ἡμεῖς μὲν προσεχωρήσαμεν πάσαντα εἰς ἅπαντας τοὺς πόθους τῶν Δυνάμεων, αἱ δὲ Δυνάμεις οὐδὲν ἔκτοτε ὑπὲρ ἡμῶν ἔπραξαν. Ἀλλ' ἡ ἰκεσία αὕτη τῆς μετανουήσεως πολιτικῆς Μαγδαληνῆς, οἷα ἦτο τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψει καὶ ὑπὸ τῆς Εὐρώπης καὶ ὑπὸ τῆς Τουρκίας, ἂν μὴ πρῶτος ἐξ οἴκτου παρενέβαινεν ὁ Τσάρος πασῶν τῶν Ρωσσιῶν. Οὕτως ἐσώθη τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἐκ τῆς πανωλεθρίας τὸ ἑλληνικὸν κράτος.

Τοιούτων ἐπελθόντων γεγονότων, ἀπροσδοκῆτων ἴσως οὐχὶ διὰ τοὺς

ἐξ ἀμφοτέρων τῶν κομματικῶν ὁμάδων τοῦ ἐλληνικοῦ Κοινοβουλίου προκαλέσαντας τὸν πόλεμον, ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἔλυσεν ἀμέσως τὸ πρόβλημά του, ἐξεγερθεὶς κατὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ ἐν τῇ πρωτευούσῃ καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Ἐν τῇ πρωτευούσῃ μάλιστα ὁ οἰστορηλατηθεὶς ὄχλος διήρπαζε τὰ ὀπλοπωλεῖα, ἵνα δπλασθῇ δῆθεν καὶ ὁδεύσῃ πρὸς τὰ σύνορα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλὰ πᾶσα αὕτη ἡ ἐξέγερσις κατηνύσθη παραχρῆμα, παραιτηθείσης τῆς κυβερνήσεως καὶ ἀνελθούσης τῆς ἀντιπολιτεύσεως εἰς τὴν ἐξουσίαν, ὥστε μὴ ἦτο καὶ αὕτη συνυπεύθυνος μετὰ τῆς κυβερνήσεως ἐν τῇ προκλήσει τοῦ πρὸς τὴν Τουρκίαν ἀκαταλόγιστου πολέμου. Ἀλλὰ διὰ τῆς τοιαύτης λύσεως τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ πολέμου ἐθεραπεύοντο οἱ κοινοβουλευτικοὶ θεσμοί. Ἀπὸ πολλῶν δεκαετηρίδων, καθ' ἃς λειτουργοῦσιν οἱ θεσμοὶ οὗτοι, ἐν πείσῃ κοινωνικῇ καὶ πολιτικῇ περιπετείᾳ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, ἡ κυβερνητικὴ μεταβολή, τηρουμένων τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν, ἐξευρίσκεται ὡς ἡ μόνη πανάκεια. Ὁ κοινοβουλευτικώτατος ἐλληνικὸς λαός, καὶ δὴ ἡ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἐκάστοτε ἀκοσμιώτατα καὶ στασιαστικώτατα ἐρμηνεύουσα πρωτεύουσα, ἐνόμισεν ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ ἀκρισίᾳ, ὅτι ἐπῆλθε τὸ τέλος τῶν δεινῶν διὰ τῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν ἀνόδου τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἥτις ἐκ πνεύματος δημαγωγίας ὑπεκρίθη τὴν μέχρις ἐσχάτων ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, ἀποστείλασα νέας ἐπικουρίας, εἰς τὴν Ἡπειρον ἰδίως, ἐνῶ συγχρόνως εἰσγάζετο παρὰ ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἀντάμασι πρὸς μεσολάβησιν αὐτῶν καὶ ἀναστολὴν τῶν ἐχθροπραξιῶν.

Τὸ βέβαιον εἶνε, ὅτι ἂν παρέμενεν ἐπὶ τινος ἡμέρας εἰς τὴν ἐξουσίαν ἡ κυβέρνησις, ὁ ἐχθρικός στρατὸς δὲν ἤθελε προχωρήσῃ μέχρι Λαμίας, οὐδ' ἐπέλθῃ διὰ τὸν ἐλληνικὸν στρατὸν καὶ τὸ ἐλληνικὸν κράτος ἡ θλιβερά καταισχύνῃ, ἐξ ἧς δὲν θ' ἀπαλλαγῇ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος πρὶν ἢ καταδείξῃ καὶ πάλιν διὰ τῶν πραγμάτων, ὅτι ὑπαίτιοι τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ ἀτυχημάτων, τῆς ἐπελθούσης ἐθνικῆς ἀδοξίας, εἶνε οἱ ἄνευ μελέτης καὶ τῆς δεούσης προπαρασκευῆς ἐξωθήσαντες αὐτὸ εἰς πόλεμον, εἰς τὴν ἀγαθὴν ἔκβασιν τοῦ ὁποίου δὲν ἐπίστευον αὐτοὶ οὗτοι.

Μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα, ἡ μὲν δημοσία εὐρωπαϊκὴ γνώμη, ἡ ἐπὶ τινος ἡμέρας καταληφθεῖσα ἐξ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς, ἀπέστρεφεν ἄφ' ἡμῶν τὸ πρόσωπον ἐπὶ τῇ ἐκδηλωθείσῃ κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἀνταρτοῦ ἐκείνου ἀβελτηρίᾳ καὶ μικροφυλίᾳ, ἡ δὲ ἐπίσημος Εὐρώπη ἐκήρυττεν ὁμοφρόνως εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ἐλλη-

νικοῦ κράτους, ὅτι ἐὰν αἱ Δυνάμεις, ὧν τὰς συμπαθείας τοσαῦτα ἐπ' ἐσχάτων ἔπραξεν ἡ Ἑλλάς, ὅπως ἀποξενωθῇ, τεκμηριῶσι μέγα ὑπὲρ αὐτῆς ἐνδιαφέρον καὶ προσπαθῶσι νὰ μειώσωσι κατὰ τὸ ἐφικτὸν τὸ βάρος τῶν σφαλμάτων αὐτῆς, προφυλάξωσι δὲ τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὸ μέλλον τῆς, πράττουσι τοῦτο κυρίως καὶ πρὸ πάντων χάριν τῆς δυναστείας καὶ χάριν τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως, ὅστις ἦτο τὸ παλλάδιον κατὰ τὰς κρίσεις ἐκείνας περιστάσεις, ὡς διήρχετο τὸ ἐλληνικὸν κράτος.

Παρόμοια, καὶ πικρότερα ἀκόμη, διελάλουν εἰς τοὺς ἡμετέρους ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἀντιπροσώπους οἱ ἐπὶ τῶν Ἑξωτερικῶν ὑπουργοὶ τῶν λοιπῶν Δυνάμεων. Τὸ ἐλληνικὸν κράτος περιεσφύζετο μονοουχὶ ἀπὸ τῆς ὑποδουλώσεως καὶ τοῦτο ὠφείλετο οὐχὶ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀρετὴν, οὐχὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὰς συμπαθείας τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ἀλλ' εἰς τὸ ὑπὲρ τῆς βασιλικῆς δυναστείας εὐρωπαϊκὸν ἐνδιαφέρον. Εἰς τοιοῦτο σημεῖον περιήγγε τα πρᾶγματα τριακονταετῆς πολιτικῆς ἀκολασίας καὶ ἑλλειψις ἐθνικοῦ συναισθήματος καὶ ἀλληλεγγύης ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων. Τὸ τέταρτον ἤδη ἐντὸς εἰκοσαετίας ὑφίστατο τὸ ἐλληνικὸν κράτος δεινόν, ἀκατονόμαστον κόλαφιν ἔνεκα ἀλλοπροσάλλου καὶ ἀντιεθνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Τίς ὁ ὑπεύθυνος τῶν θλιβερῶν τούτων γεγονότων; Ἄς τὸ εἶπῃ καὶ ἄς τὸ κρίνῃ ἡ δικαιοκρῆτις ἱστορία. Ὁ κοινοβουλευτισμός, ἡ πολιτικὴ ὀλιγαρχία, ἡ ἑλλειψις ἰσχυρᾶς καὶ λελογισμένης διευσθύνσεως τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, ἡ παντελής κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν τῶν στρατιωτικῶν τῆς χώρας δυνάμεων ἀσυνταξία, τὸ ἀνεύθυνον πάντων τῶν πολιτειακῶν παραγόντων περιήγαγον τὸ ἐλληνικὸν κράτος εἰς ἀναρχίαν, ἧς δρέπει τοὺς καρποὺς ἀφθρόνως μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης, χωρὶς νὰ συνέλθῃ εἰς ἑαυτό, χωρὶς ν' ἀνανήψῃ καὶ νὰ συνετισθῇ.

Τῇ παρεμβάσει τῶν Μεγάλων Δυνάμεων συνωμολογήθη ἐπὶ τέλους ἡ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας εἰρήνη. Πρὸς χαρακτηρισμὸν αὐτῆς ἀντιγράφω δύο ἄρ' ρα τῶν προκαταρκτικῶν ὕδρων :

«Τὰ ἐλληνοτουρκικὰ σύνορα θέλουνσι διαρρουσθῇ... Ὑπονοεῖται ὅτι ἐλαφραί τινες τροποποιήσεις ὑπὸ στρατηγικὴν ἔποινιν δύνανται νὰ ἐπανέλθωσιν ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

«Ἡ Ἑλλάς θέλει καταβάλλῃ τῇ Τουρκίᾳ πολεμικὴν ἀποζημίωσιν ἐκ 4 ἑκατομμυρίων τουρκικῶν λιρῶν. Ὁ ἀναγκαῖος διακανονισμός, ὅπως διευκολυνθῇ ἡ ταχεῖα καταβολὴ τῆς ἀποζημιώσεως, γενήσεται τῇ συγχ-

καταθέσει τῶν Δυνάμεων κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε νὰ μὴ προσβάλη τὰ κεκτημένα δικαιώματα τῶν ἀρχαίων δανειστῶν, κατόχων τίτλων τοῦ δημοσίου χρέους τῆς Ἑλλάδος.

«Πρὸς τοῦτο θέλει ἰδρυθῇ ἐν Ἀθήναις Διεθνὴς Ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν αντιπροσώπων τῶν μεσολαβουσῶν Δυνάμεων, ἐκάστης ὁριζούσης ἀνὰ ἓν μέλος. Ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις θέλει προκαλέσῃ τὴν γῆρυσιν νόμου, ἐκ τῶν προτέρων ἀρεστοῦ ταῖς Δυνάμεσι, κανονίζοντος τὴν λειτουργίαν τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ καθ' ὃν ἡ εἴσπραξις καὶ ἡ διάθεσις προσόδων ἐπαρχῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ διὰ τὴν πολεμικὴν ἀποζημίωσιν δανείου καὶ τῶν ἄλλων ἐθνικῶν χρεῶν θέλουσι τεθῇ ὑπὸ τὸν ἀπάλυτον ἔλεγχον τῆς ἐισημένης Ἐπιτροπῆς».

Διὰ τῆς Συνθήκης ταύτης, εἰς τὴν ἐπιβολὴν τῆς ὁποίας ἐπρωτοσιτάτησεν ἡ πολιτικὴ τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος, μαινομένου κατὰ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους ἕνεκα τῶν χρηματικῶν ἀπωλειῶν τῶν Γερμανῶν ὁμολογιούχων κατὰ τὴν πτώχευσιν, ἡ Ἑλλὰς ἐταπεινοῦτο μὲν πρὸ τῆς Τουρκίας, ἐστερεῖτο δὲ τῆς πλήρους αὐτῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτονομίας, τιθεμένη ὑπὸ τὸν ἔλεγχον, μονονουχὶ τὴν οἰκονομικὴν διοίκησιν Ἐπιτροπῆς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

Ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία ἐτρώθη ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου. Ἀλλ' ἐλησμονήθη. Καὶ ἤδη ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ Οἰκονομικοῦ Ἐλέγχου ἀποτελεῖ μονονουχὶ κανονικὸν θεσμὸν ἐν τῇ ἐλληνικῇ πολιτείᾳ. Πλέον ἢ ἀπαξ ἐπενέβη ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη εἰς τὰ τῆς ἐλληνικῆς διοικήσεως. Ἡ μὲν κυβέρνησις κατ' ἀνάγκην ἠνέχθη τὴν ἐπέμβασιν ταύτην, ὁ δὲ ἐλληνικὸς λαὸς . . . οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἐπεδείξατο σημεῖον στενοχωρίας.

Τὸ ἐλληνικὸν κράτος ὑπέστη θανάσιμον τραῦμα ἐν τῇ ὑποστείσει αὐτοῦ καὶ τῇ ἠθικῇ ἀξιοπρεπείᾳ διὰ τῆς Συνθήκης ταύτης. Ἀπώλεσε τὴν γοητείαν, ἣν ἐξήσκει καθ' ὅλον τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα καὶ μεταξὺ τῶν ὁμοφύλων, καὶ μεταξὺ τῶν λαῶν.

Ἀλλὰ τί ἐγένοντο κατὰ τὰς θλιβεράς ἐκεῖνας ἡμέρας τῆς ἐθνικῆς κρίσεως οἱ περὶ τὴν Ἑθνικὴν Ἐταιρείαν, φανεροὶ καὶ ἀφανεῖς, ἐπίσημοι καὶ ἀνεπίσημοι; Μέγα μέρος τοῦ στρατοῦ αὐτῆς, τῶν πολυθρυνλήτων Σταυρωτέρων, μετὰ τὰς καταστροφὰς τοῦ πολέμου ἐπεδόθη εἰς τὸν ληστρικὸν βίον. Τὸ δὲ ἀόρατον Συμβούλιον καὶ οἱ ἐπιτελεῖς αὐτοῦ; Ὅρατοὶ καταστάντες, ἐτιμήθησαν καὶ ἡμεῖσθηναι, ἀνέλαβον τὴν διοίκησιν τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους κανονικώτατα καὶ κοινοβου-

λευτικώτατα . . . Καὶ ἐπληρώθη τὸ ρηθὲν ὑπὸ τινος τῶν ἐν τῇ Βουλῇ Ἀρχισυνωμοτῶν τῆς Ἑθνικῆς Ἑταιρείας. Κατὰ τῖνα ἄλλον τρόπον εἶνε δυνατόν νὰ πέσῃ ἡ Κυβέρνησις ; Ἐπεσε διὰ τοῦ Ἐιέμ, διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Φθιώτιδος, μονονουχὶ διὰ τῆς καταλήψεως τῆς ἐλληνικῆς πρωτεύουσας. Ἄν δὲν συνέβη τὸ τελευταῖον τοῦτο, ὀφείλεται εἰς τὸ ἱκετευτικὸν ἑκείνου πρὸς τὸν Σουλτᾶνον τηλεγράφημα τοῦ Τσάρου παστῶν τῶν Ρωσιῶν, ἐνδιαφερομένον μετὰ τῶν λοιπῶν εὐρωπαϊκῶν Ἀντάρμεων ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς δυναστείας. Φοίκη !

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τοῦ ἐλληνοτουρκικοῦ πολέμου ἐν ἔτει 1897.

Ὁ πραγματικὸς αὐτουργὸς πολέμου τινός, λέγει ὁ Μοντέσκος, δὲν εἶνε ὁ κηρύττων αὐτόν, ἀλλ' ὁ καθιστὰς ἀναγκαῖον. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ εὐθύνη τοῦ πολέμου τούτου, τοῦ τοσοῦτον ἀτιμιάσαντος τὸ ἐλληνικὸν κράτος καὶ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, ἀποδίδεται εἰς τὴν κατὰ τὸν χρόνον ἑκείνον ἐλληνικὴν κυβέρνησιν, παρὰσυρθεῖσαν ὑπὸ τῆς λαϊκῆς καταγίδος, ρυμουλκηθεῖσαν. Οὐ σμικρὸν βεβαίως εὐθύνονται οἱ τῷ καιρῷ ἐκείνῳ διέποντες τὰ ἐλληνικὰ πράγματα ἐπὶ τῇ ἀβέλτηρίᾳ αὐτῶν, τῇ ἐλλείψει σθένους πρὸς καταπολέμησιν τῶν κωμωδῶν ἑκείνων τῆς φιλοπατρίας καὶ τῶν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν, ὅποιοι ἐτύγγαρον οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἀνώτατον συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας μετὰ τῶν ἐπιτελῶν αὐτοῦ. Κατεδείχθησαν κατώτεροι τῆς θέσεως αὐτῶν καὶ τῆς ἀποστολῆς. Ἄν εἶχον τὴν πεποίθησιν εἰς ἑαυτούς, ἂν ἐτόλμων νὰ πατάξωσι τοὺς συνωμότης, οἵτινες δὲν ἦσαν ἀόρατοι, ἀλλὰ λίαν ἐμφανεῖς, ἐπὶ τέλους, ἀφοῦ δὲν εἶχον τὸ σθένος νὰ πολυευθῶσι γενναίως, ἂν κατέλειπον τὴν ἐξουσίαν εἰς τοὺς βουλευμιῶντας ἀντιπάλους των, θὰ ἀπεσοφεῖτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ πόλεμος καὶ τὰ τραγικὰ αὐτοῦ ἀποτελέσματα. Ἐν τούτοις παρὰ πάντα ταῦτα, ἡ ἀμερόληπτος ἱστορία ὀφείλει πρωτίστως νὰ καταδικάσῃ, ἐπιρρίπτουσα τὴν κατάραν καὶ τὸ ἀνάθεμα αὐτῆς, τοὺς πρωτεργάτας τῆς ἀντεθνικῆς συμμορίας, οἵτινες ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς Ἑθνικῆς Ἑταιρείας ἐκμεταλλευθέντες τὴν ἐλληνικὴν νευροπάθειαν, ἐξήγειραν αὐτὴν μέχρι φρενίτιδος καὶ κατέστησαν ἀναγκαῖον τὸν πόλεμον ἐν γνῶσει, ὅτι τὸ ἐλληνικὸν κράτος διετέλει στρατιωτικῶς ἀσύντακτον κατὰ τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἔνεκα τῆς πτωχεύσεως δὲ καταπεπωκὸς ἐν τῇ

συνειδήσει τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Πάντα ταῦτα ἦσαν γνωστὰ εἰς τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς Ἑθνικῆς Ἑταιρείας.

Ἄλλ' ἥκιστα ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτῶν ἡ λογικὴ καὶ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος, Καταδημαγωγήσαντες τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ μετ' αὐτοῦ τὸ ἀπανταχοῦ ἑλληνικὸν ἔθνος, προῦκάλεσαν τὸν ἀνόσιον ἐκεῖνον, τὸν ἀντεθνικὸν πόλεμον, ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ ὁποίου αὐτοὶ οὗτοι πρῶτοι ἐκποψύχθησαν, χωρὶς νὰ ἐκτελέσωσι τὸ κοινότατον καθήκον πρὸς τὸ ἔθνος καὶ τὴν πατρίδα. Ἀλλὰ δὲν ἐζημιώθησαν ἐκ τῶν γεγονότων, ἐκ τῆς καταστροφῆς, οἱ κοιμῶδοι οὗτοι τῆς φιλοπατρίας. Ἐπιτηδείως κατέρχθωσαν τὴν εὐθύνην τοῦ πολέμου ν' ἀποτρέψωσιν ἑφ' ἑαυτῶν καὶ ν' ἀμειψθῶσι μεγαλοπρεπῶς. Τίς ὁ ὑπεύθυνος τοῦ πολέμου; Οὐδεὶς καὶ ἅπαντες. Μὴ ζητηθείης εὐθύνης, μὴ τιμωρηθέντων τῶν πρωταιτίων, ἀδρανῆσαντος καὶ ἀδιαφορήσαντος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πρὸ τοῦ δικαστηρίου τῆς ἱστορίας αὐτοὺς καὶ μόνους θὰ εὐθύνηται.

Ὅπως ἐν ἔτει 1866, ἐν ἔτει 1877, ἐν ἔτει 1885, οὕτω καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, τὴν θλιβερωτάτην καὶ καταστρεπτικωτάτην πασῶν, ἡ καταστροφή ἀπεδόθη εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἀσυνταξίαν, εἰς τὸ ἀπαράσκευον τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, εἰς τὴν ἑλλειψιν ἐνιαίας πολιτικῆς κατευθύνσεως καὶ διευθύνσεως. Φίλοι καὶ ἐχθροὶ ἐξήνεγκον τὴν αὐτὴν γνώμην περὶ τῶν αἰτίων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων. Ἀλλ' οἱ διέποντες τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἐξακολουθοῦσι τὴν αὐτὴν πολιτικὴν. Τὸ κοινοβουλευτικὸν μεγαθήριον ἐξεμύζησε πᾶσαν ἱκμάδα ἑθνικῆς ζωῆς καὶ ἐνεργείας. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐπεβάλλετο ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἡ πολιτικὴ τῆς περισυλλογῆς, ἥς, ἡ ἀποκατάστασις τῆς τάξεως ἐν τῇ διοικήσει τοῦ κράτους, ἡ σύνταξις καὶ ὁργάνωσις τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεων αὐτοῦ, ἡ οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις καὶ πᾶν ὅτι συντελεῖ εἰς τὴν ἐξυγίανσιν, εἰς τὴν ἀνάρρωσιν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ὁμιάδων. Ὡς μὴ ἴσχυεν, οὐδὲν ἔκτοτε ἄξιον λόγου ἐπετελέσθη, μαρτυροῦν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς διευθυνούσης πολιτικῆς ὑπὲρ τῶν κοινῶν πραγμάτων. Νομοθετήματα τινα πρὸς σύνταξιν τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δυνάμεων ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῶν καὶ τῇ ἐκτελέσει καταγγέλλονται καθ' ἑκάστην ἐν αὐτῇ τῇ Βουλῇ ὥς οὐδὲν ἀγαθὸν ἐπενεγκόντα. Καὶ τοῦτο, διότι ἐλλεῖπει ἀπὸ τῶν διευθυνόντων, ἀπὸ τῶν ἀ ν ε υ θ ύ ν ω ν ὁ π ε ν θ ύ ν ω ς ἡ πρόθεσις, ὁ πραγματικὸς ζήλος πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως καὶ τοῦτο, διότι ὁ ἑλληνικὸς λαός, κατὰ πλάσμα μόνον εἶνε ἐλεύθερος, πρῶγ-

ματι διατελεῖ ἐθελόδουλος, ὑπηρετῶν ψυχῇ τε καὶ σώματι καὶ θεραπεύων τὴν κρατοῦσαν δλιγαρχίαν, πρὸ τοῦ εἰδῶλον τῆς ὁποίας καὶ αἱ λοιπαὶ πολιτικαὶ ἐξουσίαι ἐξηφανίσθησαν ἢ ὑπετάγησαν. Καὶ ἤδη, μετὰ παρόλευσιν ὁλοκλήρου δωδεκαετίας, πρὸ τῶν ἐξελισσομένων κινδύνων, τὸ ἑλληνικὸν Κράτος, τυφλωττον πρὸ τῆς πραγματικότητος, ἐξακολουθεῖ μοιραίως, ἀπαισίως, τὴν αὐτὴν πολιτικὴν τῆς ρασιώνης, τῆς ἀπαθείας, τῆς θεραπείας τῶν κομματικῶν συμφερόντων. Καθολικὴ παραλυσία καὶ ἀποχαίνωσις. Οὐδαμοῦ ὁ δυνάμενος ν' ἀφυπνίσῃ τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν, ν' ἀποκαλέσῃ εἰς αὐτὴν τὸν ἐπαπειλοῦντα τὴν ἑλληνικὴν ὑπόστασιν κίνδυνον, νὰ συντάξῃ τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις, νὰ ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, σεβασμὸν καὶ ἐκτίμησιν εἰς τοὺς παρακολουθοῦντας τὰ ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ ἐξελισσόμενα πολεμίους καὶ φίλους.

Κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ τελευταίου ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου διελθὼν χρονικὸν διάστημα ὁ κεκηρυγμένος ἐχθρὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ νέα Βουλγαρία, ἀρνημοῦσα πολιτικὸν βίον μιᾶς μόνον γενεᾶς, ἐπετέλεσεν ἀληθῶς θαύματα, μαρτυρούμενα καὶ ἀνομολογούμενα καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν μὴ συμπαιθῶς πρὸς αὐτὴν διατεθειμένων.

Παρὰ τὰ τελεσθέντα ἐπίσημα ἐγκλήματα, τὰ πρὸς στιγμὴν ἐμπνεύσαντα φρίκην εἰς τὸν πεπολιτισμένον κόσμον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον λησμονηθέντα, ἡ βουλγαρικὴ αἴγλη ὁσημέραι μεσουρανεῖ. Ἡ δύναμις εἶνε τὸ πᾶν, ἡ ἰσχὺς εἶνε τὸ δίκαιον. Οὕτω κατώρθωσεν ἡ νέα Βουλγαρία διὰ τῆς στρατιωτικῆς αὐτῆς ἰσχύος, διὰ τῆς μεθοδικῆς αὐτῆς ἐνεργείας, διὰ κατευθύνσεως τῆς πολιτικῆς αὐτῆς πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν, νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ συνειδήσει. Ὑπολογίζεται ἤδη ὡς σημαίνουσα δύναμις ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου, ὡς τὸ κράτος τοῦ μέλλοντος. Ἐν ἔτει 1903, καθ' ὃν χρόνον ἐτελοῦντο ἐν Μακεδονίᾳ τὰ φρικωδέστατα τῶν ἐγκλημάτων κατὰ τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, κατώρθου ἡ βουλγαρικὴ πολιτικὴ ἐν Εὐρώπῃ, ἡ ἐπίσημος καὶ ἡ ἀνεπίσημος, νὰ καταγγέλλῃ τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς τῆς χώρας ταύτης ὡς συμπτύττοντας μετὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ κατὰ τῶν Βουλγάρων τῆς Μακεδονίας καὶ νὰ καθίσταται πιστευτὴ, τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους οἰγῶντος ἢ ἀδιαφοροῦντος. Ὑφίσταται καὶ ἐν τῇ νέᾳ Βουλγαρίᾳ τὸ κοινοβουλευτικὸν καθεστῶς, συχνότατα παραπαῖον καὶ παρεκτρεπόμενον. Ἀλλ' ὑπὲρ τὸν κοινοβουλευτισμὸν ἴσταται μεγάλοφρων ἡγεμὼν, ἀφοσιωθεὶς εἰς τὰ συμφέροντα καὶ τὰ ἰδεώδη τῆς νέας πατρίδος του, διηνεκῶς προσηλυτίζων διὰ τῆς

περιεσκεμμένης αὐτοῦ ἀφοσιώσεως καὶ ἐντογείας καὶ κατακτῶν μεταξὺ τῶν μᾶλλον δυσμενῶς διατεθειμένων πολεμίων τῆς βουλγαρικῆς ιδέας — ἄξιος ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τῆς πατρίδος. Κατάρθωσεν ἐν μιᾷ εἰκοσαετία ἐκ τοῦ μηδενὸς τὰ δημιουργήσῃ τὴν Βουλγαρίαν, μὴ φεισθεὶς θυσιῶν, μόχθων, κινδύνων, αὐτῆς τῆς ζωῆς.

Ἐν Ἑλλάδι ἐξελίσσεται τὸ ἀντίθετον φαινόμενον. Ὁ κοινοβουλευτισμὸς εἰς οὐδεμίαν ἐπιτρέπει κοινωνικὴν ἢ πολιτικὴν δύναμιν τὰ δρῶσιν, τὰ ἀγωνισθῆναι, τὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἑαυτῆς βούλησιν. Καὶ ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τὴν ιδιότητά του ταύτην ὥς ἡ μόνη δύναμις, ἡ ὀφείλουσα τὰ κατενίσχῃ τὰ πάντα. Ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν, δὲν ὑφίσταται τοιαύτη. Τὸ ἑλληνικὸν κράτος παραπαίει. Ἀνέβηκε τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐθνικῶν πραγμάτων εἰς τὰς ὑποτιθεμένας ξενικὰς συμπαθείας. Ἀλλ' οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ δημιουργεῖται διὰ τῶν συμπαθειῶν καὶ τῆς εὐνοίας. Ἡ συμπάθεια καὶ αἱ εὐνοιαὶ ἀπευθύνονται πρὸς τοὺς λαοὺς τοὺς θητικούς, τοὺς σοβαροὺς, τοὺς ἰσχυροὺς. Οὗτοι καὶ μόντοι ἐμπνέουσιν ἐμπιστοσύνην. Διότι εἶνε ἀ ν α γ κ α ῖ ο ι.

ΜΑ΄.

1 Μαΐου 1909

Παρακολούθησα ἐν τοῖς προηγουμένοις ἄρθροις τὴν ἐξέλιξιν κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην χρονικὴν περίοδον τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐπραξα τοῦτο *sine ira et studio*, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης μεροληψίας, ἀποβλέπων εἰς τὰ πράγματα μόνον, εἰς τὴν δι' αὐτῶν ἀποκαλυπτομένην ἀλήθειαν, οὐχὶ δὲ εἰς οἰανδήποτε ἄλλην αἰτίαν πρὸς ἐπὶ κρισιν καὶ ἀναίρεσιν κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ συστήματος, κακῶς κατανοηθέντος καὶ πλημμελῶς ἐφαρμοσθέντος ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος ἐν Ἑλλάδι. Ἡ Κοινωνιολογία διδάσκει διὰ τῶν δεδομένων τῆς ἱστορίας, ὅτι πολίτευμα, προσομοιάζον πρὸς τὰ ἡθῆ, τὸν χαρακτηῖρα λαοῦ τινος, ἀπορρέον ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ συνειδήσεως, παρακολουθοῦν ποικιλοτρόπως τὴν ἡθικὴν καὶ κοινωνικὴν αὐτοῦ ἐξέλιξιν, δύναται τὰ παραγίγη εἰσεργετικὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀποτελέσματα μόνον, ἐν ᾗ περιπτώσει ἐφαρμόζεται εὐλαχινῶς καὶ τιμίως διὰ τῆς εἰς τὴν λειτουργίαν αὐτοῦ.

συμμετοχῆς καὶ συνεργασίας πάντων τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν παραγόντων. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, τούτου μὴ τελουμένου, ἐξαχρεούμενου τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, τὸ μὲν διὰ τῆς ἐγωϊστικῆς δράσεως κοινωνικῶν τινῶν καὶ πολιτικῶν ομάδων, τὸ δὲ διὰ τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς ἀδρανείας τῶν ἐπολειπομένων, ἐπέρχεται ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ ἐξαχρείωσις, ἡ ἀποτυχία τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὑπέχουσιν εὐθύνην ἐπὶ τῇ θλιβερᾷ καταστάσει, εἰς ἣν περιήχθη ὁ τόπος, οὐ μόνον οἱ ἐνεργητικῶς εἰς αὐτὴν συντελέσαντες, ἀλλὰ καὶ οἱ διὰ τῆς ἀδιαφορίας αὐτῶν καὶ τῆς ἀδρανείας μὴ παρακολύσαντες τὴν ἐπελθούσαν καταστροφὴν. Αὐτὸ τοῦτο τὸ κοινωνικὸν φαινόμενον ἐξεκλίσσεται ἀπὸ τιος χρόνου ἐν Ἑλλάδι. Ἐρωτᾶται : Τίτες οἱ ὑπεύθυνοι ἐπὶ τῇ κρατούσῃ καταστάσει ; Μόνον οἱ πρωτοστατοῦντες ἐν τῇ πολιτικῇ λειτουργίᾳ, οἱ πρότινες τὰ κοινὰ, παρ' ὧν ἐξαρτᾶται, ἡμέσως ἢ ἑμμέσως, ἡ κυβέρνησις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ;

Κατὰ τὸ φαινόμενον, κατὰ τὴν χυδαίαν ἀντίληπιν τῶν παρακολουθούντων, ἄνευ τῆς προσηκούσης μελέτης, τὰ ἐκάστοτε ἐξεκλίσσόμενα κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ φαινόμενα, οὗτοι καὶ μόνον φέρουσι τὴν εὐθύνην. Ἄλλ' ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν εἶνε ἀκριβὲς τοῦτο. Ὑπεύθυνοι ἐπὶ τῇ καταστάσει εἶνε πάντες, οὐχὶ μόνον οἱ πρότινες, ἀλλὰ καὶ οἱ μὴ πρότινες, οἱ ἀδιαφοροῦντες, οἱ ἀδρανοῦντες, οἱ σιγῶντες.

Ἐκ τίνων αἰτίων ἐπῆλθεν ἡ διαφθορὰ αὕτη, ἡ ἐξαχρείωσις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, οἷα ἐσκιαγραφῆθη διὰ τῶν προηγουμένων ἄρθρων ἐπὶ τῇ βίᾳ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἀληθείας ; Κατὰ τὴν διαρρέουσαν πεντηκονταετίαν ἡ Ἑλλὰς ὥς κράτος ἀπώλεσε τὴν ἰπέρροχον αὐτῆς σημασίαν καὶ δύναμιν ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου. Ὁ ἑλληνικὸς ἐν αὐτῇ παράγων δὲν ἐξασκεῖ τὴν προτέραν γοητείαν. Ποῖον τὸ αἷτιον τῆς τοιαύτης καταπτώσεως ; Οὐχὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ὃ περ ἐξακολουθεῖ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἐργαζόμενον, διὰ τῆς ἰδίας ἐξ ὁλοκλήρου ἐνεργείας τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων, ὑπὲρ τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς, ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν κράτος, οὗ ἡ ἐπ' ἐσχάτων πολιτεία εἰς πᾶν ἄλλο συνετέλεσεν ἢ εἰς τὴν ἐπίρροσιν τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων.

Ἐθεωρεῖτο καὶ ἦτο ὁ ἀποκλειστικὸς ἐκπολιτιστικὸς παράγων μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς περιμαχίτου Χερσονήσου λόγῳ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ, τῆς πνευματικῆς, τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὑπεροχῆς. Ἐξεπρόσώπει τὸ ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει χριστιανικὸν στοιχεῖον. Σήμερον μονοιούχι

ἐξέλιπεν ἡ δύναμις αὕτη ἐν μιᾷ καὶ μόνη γενεᾷ διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῶν Σλαυοβουλγάρων καὶ τῶν Ρωμούνων. ἀποτελεσάντων καὶ ὀργανωσάντων κράτη ἰσχυρά, σημαίνοντα καὶ λαμβανόμενα ὑπ' ὄψει. Δὲν θὰ παρέλθῃ ἴσως πολὺ χρονικὸν διάστημα, καὶ ἡ ἀποκλειστικὴ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ διεύθυνσις τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου, θὰ περιέλθῃ εἰς τὴν βουλγαρικὴν δύναμιν, ὑποκαθισταμένην per fas et nefas εἰς τὴν τουρκικὴν.

Ἡ Εὐρώπη, αὕτη ἡ ἐκείνη ἡ Συμμαχία, ἡ διπλῇ, ἡ τριπλῇ, ἡ τετραπλῇ, δὲν θὰ στενοχωρηθῇ ἐπὶ τῷ γεγονότι τούτῳ, οὐχὶ διότι δὲν ὑπάρχει πλέον Ἡρώπη, ἀλλὰ διότι τὴν ἱστορικὴν ἐξέλεξιν τῶν λαῶν δὲν καθορίζει ἡ ἀγάπη, ἡ συμπάθεια, ἀλλ' ἡ δύναμις τοῦ ἰσχυροτέρου· τὸ δὲ ἑλληνικὸν κράτος, ὃ περ ἐκπροσωπεῖ τὴν ἱστορικὴν ἰδέαν καὶ δύναμιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁσημέραι ἐκ τῶν προτέρων ἐξελέγχεται καὶ καταδείκνυται ἀνέκτανον καὶ ἀνίσχυρον. Τὸ ἔργον τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας, ὁποῖα ἐξευλίχθη διὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου ἐπὶ ὁλόκληρον ἑπταετίαν κατὰ τὴν τρίτην δεκαετηρίδα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, δὲν ἦτο αἰσθηματικὴ διατρέφουσις ἔθνικοῦ δικαίου, ἀπευθυνομένη εἰς τὰ αἰσθήματα τῶν λαῶν καὶ τῶν κυβερνήσεων τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης περιόδου, ἀλλὰ φυσικῶν καὶ ἔθνικῶν ἅμα δυνάμεων καὶ ιδιοτήτων ἐκδήλωσις.

Εἶνε ἀληθές, ὅτι ἡ τοιαύτη ἐκδήλωσις προῦκάλεσε τὴν συμπάθειαν καὶ ἐξήγειρε τὰ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων αἰσθήματα ἐν Εὐρώπῃ, ἀλλ' ἡ αἰσθηματικότης αὕτη ἐνεπνεύσθη ἐκ τῶν πολεμικῶν τροπαίων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, περὶ ἧς ὑπετίθετο, ὅτι θὰ καθίστατο ἱκανή, ἀπελευθερομένη, νὰ ἰδρύσῃ συμπαγές, μόνιμον καὶ βιώσιμον κράτος, ἱκανὸν ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ὁσημέραι ἐλαττουμένην καὶ ἐκλείπουσαν ὀθωμανικὴν δύναμιν. Ὡς μὴ ᾤφειλε, τὰ πράγματα ἀπέδειξαν τὸ ἀνυπόστατον τῆς ἰδέας ταύτης, ἣν ἐκαλλιέργησαν καὶ οἱ ἐν Εὐρώπῃ φίλοι τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, καὶ οὐκ ὀλίγοι τῶν συνετῶν καὶ σπουδαίων Ἑλλήνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων δικαίως ὑπερέχει ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας. Εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην προσεχώρησε καὶ ὁ βασιλεὺς Ὀθων, παρὰ τὸ ἀντίξουν τῶν καιρῶν μετὰ ζήλου καὶ ἀφοσιώσεως πολιτευθεὶς καὶ ἐργασθεὶς πρὸς στρατιωτικὴν σύνταξιν καὶ ὀργάνωσιν τοῦ ἀσπιτόκου κράτους, ἀλλ' ὥς ἐκ τούτου ὑποστὰς τὴν μοῖραν τοῦ Καποδιστρια, ἐκδιωχθεὶς

ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ ἑδάφους ὑπὸ τῶν Ὀλιγαρχικῶν τῆς προηγουμένης γενεᾶς.

Ἡ ὀλιγαρχία ἀπὸ τῆς ἐξώσεως τοῦ Ὀθωνος δὲν ἀπώλεσεν ἑδαφος ἐν τῷ πολιτειακῷ καὶ κοινωνικῷ συστήματι τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους· τοῦναντίον ὠργανώθη σκοπιμώτερον καὶ ἐνισχύθη, ἐπιτευχθέντος τούτου διὰ τῆς προσλήψεως πλουτοκρατικῶν στοιχείων, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μηδεμίαν ἐχόντων στενὴν σχέσιν καὶ συνάφειαν πρὸς τὸν ἐλληνικὸν λαόν, ἔτι δ' ὀλιγώτερον πρὸς τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος. Οὕτως ὁργανωθείσης τῆς πολιτικῆς Ἑλλάδος εἰς ὀλιγαρχικὴν δύναμιν, στερουμένην παντὸς εὐγενοῦς καὶ γενναίου φρονήματος, πάσης πρὸς τὰ πρόσω ροπῆς, τὸ μέγα ἔθνικόν πρόγραμμα τῆς συντάξεως, ὁργανώσεως καὶ ἐνισχύσεως τῶν ἔθνικων δυνάμεων παρημελήθη. Οὐδεμία ἄλλη δύναμις ἐκ τῶν ἐν παντὶ κράτει ἀναγκαίως λειτουργουσῶν ἐφιλοδόχησε νὰ ἐπιβληθῇ ἐπὶ τῆς ὀλιγαρχίας ταύτης, περισκεπομένης διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ψευδοκοινοβουλευτισμοῦ, λαϊκῆς ἰδέας, ἣτις δὲν ἔχει λόγον ὑπάρξεως, ἀν' πράγματι δὲν ἐκφράζη τὴν βούλησιν τοῦ λαοῦ.

Τούτου ἀδρανοῦντος, μὴ θέλοντος νὰ διεκδικήσῃ τὰ πολιτικά, τὰ λαϊκὰ αὐτοῦ δικαιώματα, παραβιαζόμενα καὶ καταπατούμενα, ἡδύνατο ἰσχυρὸς ἀνὴρ ν' ἀναλάβῃ τὸ ἐγχείρημα τοῦτο, σφάζων τὴν πατρίδα καὶ τιμῶν ἑαυτὸν. Ἀτυχῶς ἡ τελευταία αὕτη ἱστορικὴ περίοδος τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους δὲν παρήγαγεν ἓνα καὶ μόνον πολιτικὸν ἄνδρα, ἄξιον τῶν περιστάσεων. Ὁ Ἰωάννης Βρατιάνος ἦτο ὑπέροχος, δημιουργικὸς ἀνὴρ διὰ τὴν σύγχρονον Ρωμουνίαν καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ Κάρολος· ὁ Σταμπολῶφ ἐπεδείξατο κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐξουσίας τοῦ Φερδινάνδου πολλοῦ λόγου ἄξια πολιτικὰ προτερήματα, ὁ δὲ Φερδινάνδος οὗτος, ὁ δρέπων κατὰ τὴν στιγμήν ταύτην ἐπικυθόνους δάφνας ἐν Εὐρώπῃ, ἀντικείμενον καταστάς τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς ἀγάπης τῶν Βουλγάρων συμπατριωτῶν του, ὁ ἑγγονος ἐκ μητρὸς τοῦ Λουδοβίκου Φιλίππου, ἐπεδείξατο κατὰ τὸ ὑπερεικασαστὲς χρονικὸν διάστημα τῆς διοικήσεως αὐτοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ ἅπαντα τὰ πλεονεκτήματα τοῦ πάππου του, ἐκτὸς τῆς φιλοχρηματίας.

Διότι τὸ ἀφιλοχρήματον εἶνε πάντοτε μία τῶν ὑψίστων ἀρετῶν τῶν ἡγεμόνων.

Ἡ κρατήσασα ὀλιγαρχικὴ, καὶ ὑπὸ τινος ἐπόψεως ἀναρχικῆς κατάστασις ἐν Ἑλλάδι, παρεκώλυσε τὴν ἐξέλιξιν πολιτικῶν ἀρετῶν, τὴν ἐκ

τούτου δημιουργίαν ἰσχυροῦ πολιτικοῦ ἀνδρός, δυναμένου νὰ δώσῃ τὴν προσήκουσαν πολιτικὴν διεύθυνσιν εἰς τὸ ἐλληνικὸν κράτος.

Ἐκ τούτου ἡ παρακμή, ἡ ἐξασθένωσις τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους. Τίς ὁ ἑπαίτιος ; Τὸ πολίτευμα ἢ ὁ λαός, ὁ κεκλημένος εἰς ἐφαρμογὴν αὐτοῦ, ἀφ' οὗ ἀπορρέουσιν ἅπασαι αἱ ἐξουσίαι ; Πολλὰ ἐλέγχθησαν καὶ ἐγρόφησαν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης διατελεῖ ἄλυτον.

Νομίζω ὅτι τὸ ἐλληνικὸν πολίτευμα, τὸ ψηφισθὲν ἐν ἔτει 1864 ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, δὲν ἐμελετήθη καὶ δὲν συνετάχθη συμφώνως πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, πρὸς τὰς ἱστορικὰς αὐτοῦ παραδόσεις, πρὸς τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς αὐτοῦ συνθήκας, πρὸς τὸν σκοπὸν, ὃν ἐπιδιώκει.

Τὸ ἐλληνικὸν κράτος, ὑπὸ τὴν ἐπίπλαστον τήβεννον τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν, παρέμεινε κατ' οὐσίαν τυραννικὸν βιλαέτιον ἢ πασσαλίκιον. Διοικεῖται κατὰ τὴν αὐτὴν μέθοδον, μεθ' ἧς διοικεῖται καὶ αὐτὸς ἡ ἐκεῖνος ὁ νομὸς τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Ὁ βουλευτὴς εἶνε ὁ μόνος κύριος καὶ αὐθέντης τῆς Ἐπαρχίας, ἡ δὲ διοίκησις ὀφείλει νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ καὶ τὰς ὁρὰς. Ἀλλὴ δύναμις ἀντίθετος κατὰ τῆς ὀλιγαρχικῆς ταύτης ἀπολυταρχίας δὲν ὑφίσταται· ἂν ᾔθελεν ἐμφανισθῇ, κηρύττεται ἐκτὸς τοῦ νόμου καὶ τῶν θεσμῶν.

Οὕτως ἐξελισσομένων τῶν πραγμάτων ὑπὸ τεσσάρων καὶ ἐπέκειναι δεκαετηρίδων, ἐπιβάλλεται ἐκ τῶν πραγμάτων ἡ ἀνάγκη νὰ γείνῃ σκέψις, ἂν συμφέρῃ καὶ ἂν εἶνε δυνατὴ ἡ ἐξακολούθησις τῆς ὑφισταμένης πολιτικῆς καταστάσεως, ὑπὸ πᾶσαν ἐποικιν ἐπιζημίον καὶ ἐγκληματικῆς εἰς τὰ συμφέροντα καὶ τὸ μέλλον τοῦ τε κράτους καὶ τοῦ ἔθνους.

Πρὸς ἀποτροπὴν μειζόνων δεινῶν, μοιραίως καὶ ἀναποδρόστως ἐπελευσομένων, ἐρρίφθη ἀπὸ μακροῦ χρόνου, ἀλλ' ἐντονώτερον κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἐλληνοτουρκικοῦ πολέμου, παρὰ πολιτῶν ἐντίμων καὶ φιλοπατρίδων ἢ γνώμη περὶ ἀναθεωρήσεως τοῦ ἐν ἰσχύϊ πολιτεύματος διὰ τῆς συγκλήσεως Ἑθνικῆς Συνελεύσεως. Μὴ προτεινομένης ἄλλης λύσεως τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος σοβαρωτέρας, σκοπιμωτέρας καὶ συντελεστικωτέρας πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς καταστάσεως, καθῆκον ἔχουσιν οἱ εὖ φρονοῦντες, οἱ μεριμνῶντες περὶ τῶν κοιτῶν, νὰ μελετήσωσιν εἰλικρινῶς καὶ ἀμερολήπτως τὴν πρότασιν.

ταύτην. Τὸ ἐλληνικὸν κράτος πρέπει νὰ ζήσῃ καὶ νὰ δοῦσιν. Ἐπιβάλλουσι τοῦτο εἰς αὐτὸ ὕμιστα συμφέροντα.

Ἄλλ' ὥς ἔχει, ὥς εἶνε συντεταγμένον, ὥς πολιτεύεται, ἀδύνατον νὰ δημιουργηθῇ τι μέγα καὶ γενναῖον. Τοῦτο κατενόηθη καὶ ἀνωμολογήθη παρὰ πάντων. Ἄλλ' ἐλάχιστοι ἔσχον τὸ θάρρος καὶ τὸ σθένος νὰ ζητήσωσι τὴν μεταβολὴν πολιτικῆς καταστάσεως, ἣτις ὁσημέραι ἀποδείκνυται ἐπιβλαβής.

Ὑπὸ τὴν λειτουργίαν τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ πολιτεύματος οὐδὲν προῆλθεν ἀγαθόν. Ἐπεὶ ἀνάγκην ἄρα ἐπιβάλλεται ἡ μεταρρύθμισις αὐτοῦ, ἡ μεταβολή, συμφώνως πρὸς τὸν χαρακτῆρα, τὰ κοινωνικά, τὰ πολιτικά καὶ τὰ ἱστορικά ἰδεώδη τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Συμφέρει ἡ μεταβολὴ αὕτη ἐν ταῖς σημεριναῖς καιροῖς; Τοιαύτη παρὰ τινων ἢ ἀντίρρησης.

Ἄν δύναιμι νὰ εἶπω ἐκ τῶν προτέρων, ἂν συμφέρῃ, ἢ ἂν δὲν συμφέρῃ. Περὶ τούτου μόνον εἶμαι βέβαιος, ὅτι ὑπὸ τὸ λειτουργοῦν πολίτευμα τὸ ἐλληνικὸν κράτος ἐλπιούχρησεν. Τί ποιητέον; Δέον τὰ ἀρθῶσι τὰ αἷτια τοῦ ὑφισταμένου, τοῦ ἐξακολουθοῦντος, τοῦ ἐπιδεινομένου κακοῦ.

ΜΒ'.

8 Μαΐου 1909

Ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ, ἔχων ὑπ' ὄψει τὰ γεγονότα τῆς τελευταίας τεσσαρακονταετίας, τὴν ὁσημέραι προϊούσαν ἀκατασχέτως καταστροφὴν, παρὰκωλύουσαν πᾶσαν ἰσχὺν καὶ πρόοδον τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, ἐξ ἧς κινδυνεύει καὶ τοῦ ὅλου ἔθνους ἡ ὑπόστασις, ἐξέφραζον τὴν γνώμην, ὅτι ἐπιβάλλεται κατ' ἀνάγκην ἡ μεταρρύθμισις τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ πολιτεύματος. Ἄφροῦ οὐδὲν προῆλθεν ἀγαθόν ἐξ αὐτοῦ, ἐπὶ ἡμῖν περὶ του αἰῶνος λειτουργοῦντος. Ἡ μεταβολὴ αὕτη, ἡ μεταρρύθμισις, ἐπεζητήθη παρὰ πολλῶν, καὶ πολιτενομένων καὶ πολιτῶν, ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ τελευταίου πολιτικοῦ συντάγματος διὰ τῆς συγκλήσεως νέας ἐθνικῆς Συνελεύσεως πρὸς μεταρρύθμισιν ἄρθρων τινῶν αὐτοῦ, ὅποτε ἤθελεν ἐπέλθῃ ἡ κανονικὴ λειτουργία, οὕτω δὲ τὸ ἐλληνικὸν Κράτος, κρεῖττον συντασσόμενον καὶ ὀργανούμενον, ἤθελε προσφνέστερον καὶ σκοπιμώτερον συντελέσῃ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πολ-

λαπλῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ δυνάμεων, τῶν τέως ἐν ἀδρανείᾳ καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων καὶ σκοπῶν ἐξελισσομένων. Ἡ θεωρία αὕτη δὲν ἔσχε μεγάλην ἀπήχησιν, ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος πραιτόντων τὰ πολιτικὰ ἐν Ἑλλάδι. Καὶ τοῦτο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, διότι ἐξ ἐνδεχομένης τροποποιήσεως καὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ πολιτικοῦ καθεστώτος, ἤθελον προσβληθῇ κεκτημένα αὐτῶν δικαιώματα καὶ συμφέροντα, ἐπὶ σεῖρᾳ ἐτῶν δημιουργηθέντα. Τούτου τοῦ λόγου ἕνεκα οἱ μεταρρυθμιστικοὶ τοῦ πολιτικοῦ συντάγματος ἐν Ἑλλάδι παρέμειναν ἀείποτε ἐν μειοψηφίᾳ, μὴ κατορθώσαντες νὰ καταπείσωσι τὸν ἑλληνικὸν λαόν, καὶ δὴ τοὺς προεξάρχοντας τῆς πολιτικῆς, περὶ τῆς ἐπιβαλλομένης ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως ἄρθρων τινῶν τοῦ Συντάγματος.

Σὺν τοῖς ἄλλοις ἐτίθετο ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τὸ ἐρώτημα : Κατὰ τίνα τρόπον ἔπρεπε νὰ τροποποιηθῇ τὸ πολίτευμα ; Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας, τῶν λαϊκῶν ὁμάδων, ἢ τῆς κρατούσης ὀλιγαρχίας, ἥτις διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Γερουσίας ἤθελε καταστῇ ἔτι μᾶλλον κραταιὰ καὶ ἀκατάβλητος ἐν τῇ ἐξελισσομένῃ πολιτικῇ λειτουργίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ; Μηδεμιᾶς ἐκδηλωθείσης θετικῆς γνώμης ὥς πρὸς τὴν γενικὴν ἀρχὴν καὶ τὴν μορφὴν τοῦ μεταρρυθμισθησομένου πολιτεύματος, ἂν ἔπρεπε δηλαδὴ νὰ κρατήσῃ ἐν τῇ λειτουργίᾳ αὐτοῦ ὁ μοναρχικός, ὁ ἀριστοκρατικός, ἢ ὁ δημοκρατικός παράγων τῆς πολιτείας, ἢ διὰ συγκλήσεως ἐθνικῆς Συνελεύσεως μεταρρυθμίσεις τοῦ πολιτεύματος καὶ ἀνασύνταξις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους σκοπιμώτερον καὶ λυσιτελέστερον παρέμεινεν ἐπὶ ὁλόκληρον τριακονταετίαν *primū desiderium*, ἀπασχολοῦν ἐκάστοτε περιορισμένους κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς κύκλους, ἀλλ' οὐδέποτε μεγάλην καὶ ἰσχυρὰν ὁμάδα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ τοῦτο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, διότι οὐδέποτε κατεβλήθη σύντομος καὶ διηνεκὴς ἐργασία πρὸς κατήχησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς τροποποιήσεως τοῦ πολιτεύματος, καθισταμένου ἱκανοῦ πρὸς βελτίωσιν καὶ ἀνόρθωσιν τῆς καταστάσεως. Τὸ τοιοῦτον ἤθελεν ἐπιτευχθῇ ἴσως διὰ τῆς ἰδρύσεως πολιτικοῦ συνδέσμου, ἀποτελουμένου ἐξ ἐγκρίτων πολιτῶν καὶ πολιτευομένων, μὴ ἐνεχομένων τὸ παράπαν διὰ τὴν ἐνεστιῶσαν κατάστασιν, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπιζητουμένης μεταβολῆς. Ἐξ τῆς τῆς μεταβολῆς, ὅσον καὶ ἂν θεωρηθῇ ἐπιβαλλομένη ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν συμ-

φερόντων, δὲν ἠδύνατο νὰ προταθῇ ὑπὸ τῆς βασιλείας. Καὶ τοῦτο δι' εὐνοήτους λόγους. Ἦθελε χαρακτηρισθῇ, ὅτι ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν. Ἡ κρατοῦσα ὀλιγαρχία, ἡ κοινοβουλευτικὴ, ἡ κατ' ἐπίφρασιν λαϊκὴ, ἠθέλε διαμαρτυρηθῇ καὶ ἀντιδράσῃ μετὰ βίας κατὰ πάσης τοιαύτης ἀποπείρας, ἀπορροῦσης ἀπὸ τῆς βασιλείας, καλοῦσα τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν, ὑπὲρ τῶν πολυθρυλῆτων ἐν τῇ νεωτέρᾳ πολιτικῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος θεσμῶν. Τὰ διδάγματα τοῦ Καποδιστρίου καὶ τοῦ Ὀθωνος εἶνε ἐπαρκῆ καὶ οἰκοδομητικὰ.

Ἐπιβάλλεται ἄρα ὑπὸ τῶν πραγμάτων, ὅπως ἡ τοιαύτη ἐνέργεια πρὸς σύγκλησιν Ἑθνικῆς Συνελεύσεως, ἐντεταλμένης τὴν μεταρρυθμίσαι τοῦ λειτουργοῦντος πολιτικοῦ Συντάγματος, προσέλθῃ ἀμέσως ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, προσηκόρτως φωτιζομένου περὶ τοῦ ἐπείγοντος τῆς τοιαύτης μεταρρυθμίσεως. Ἐν τοῖς νεωτέροις πολιτεύμασιν, ὅφ' οἵανδὴποτε πολιτικὴν μορφήν, πρωτοστατεῖ κατ' ἐξοχὴν ἡ λαϊκὴ ἰδέα, οἵανδὴποτε καὶ ἂν τυγχάνῃ ἡ συμμετοχὴ καὶ ἡ δοῦσις τῶν λαϊκῶν ὁμιάδων εἰς τὰ πράγματα τῆς πολιτείας. Τοῦτο πολλῷ μᾶλλον ἐν Ἑλλάδι, ἥτις καὶ κατὰ τὰς ζοφερωτάτας περιόδους τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῆς βίου ἐτήρησε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦρτον τὸν λαϊκόν, τὸν δημοκρατικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Ἀναγκαῖον ἄρα τυγχάνει, πρὸς ἀποφυγὴν ἐνδεχομένων παρεξηγήσεων καὶ ἀντιδράσεων, ἵνα ἡ πρότασις περὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ πολιτεύματος προσέλθῃ ἐκ τῶν λαϊκῶν ὁμιάδων, εἰς ἃς κατὰ μοῖραν ἱστορικὴν ἀνήκει ἡ μέριμνα καὶ ἡ φροντίς πρὸς ἐνέργειαν περὶ βελτιώσεως τῆς καταστάσεως καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ κράτους.

Ἡ πρώτη δυσχέρεια πρὸς ἐπίτευξιν τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης τοῦ πολιτεύματος κεῖται ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ Συντάγματι, ἀπαγορεύοντι κατηγορηματικῶς οἵανδὴποτε τροποποιήσιν τῶν κυρίων αὐτοῦ, τῶν θεμελιωδῶν διατάξεων, θεωροῦντος ἄρα ἔγκλημα ἐσχάτης προδοσίας πᾶσαν ἄρνησιν καὶ τῆς ἐλαχίστης διατάξεως. Ἐν τούτοις, τίς ὁ ἀγνοῶν, ὅτι τὸ πολιτικὸν τοῦτο σύμβολον τῆς ἐν Ἀθήναις ἐθνικῆς Συνόδου ἐπανειλημμένως καὶ ἀτιμωρητῇ παραβιάσθη καὶ καθ' ἐκάστην παραβιάζεται ὑπὸ τῆς κρατούσης κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην τεσσαρακονταετίαν ὀλιγαρχίας; Κέκτηται ἡ Βουλὴ τὸ δικαίωμα τῆς παραβιάσεως καὶ τῆς ἀρνήσεως ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς διατάξεως τοῦ συνταγματικοῦ χάρτου καὶ δύναται ν' ἀμφισβητηθῇ ἐφ' ἅπαξ τὸ δικαίωμα τοῦτο εἰς τὸν ἑλληνικόν

ὑπὸ πάσας τὰς ἐπείρεις. "Οταν δὲ πεισθῇ ἐκ τῶν πραγμάτων, ἐκ τῶν δεδομένων, ὅτι τοῦτο ἄγει πρὸς ζημίαν, πρὸς καταστροφὴν, τότε καὶ μόνον ν' ἀποφασίσῃ μετὰ σθένους, μετὰ πεποιθήσεως, νὰ προβῇ εἰς τὴν μεταρρύνεισιν αὐτοῦ, ἔχων ἀείποτε ἐν τῷ νῷ, ἵνα ὁ νέος θεμελιώδης νόμος ἢ κρείττων καὶ συντελεστικώτερος τοῦ πρώτου, πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ. Τοῦτο ἐπιβάλλεται εἰς πάντα λαόν, ἔχοντα πλήρη συναίσθησιν τῶν καθηκόντων αὐτοῦ καὶ τῶν δικαίων.

"Ἐν τῶν δεινῶν τῆς κοινοβουλευτικῆς εἰδωλολατρίας τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος, ἔλεγεν ὁ Ἀγγλος φιλόσοφος Ἐρβέρτος Σπένσερ, εἶνε ἡ π ο λ ι τ ι κ ῆ ἀρχὴ ὑπὸ τὴν χειρίστην αὐτῆς μορφήν, καθισταμένη ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἄρνησις τοῦ δικαίου ἢ τελεία αὐτοῦ πραγματώσεις. "Οτε εἰ θεμελιώδεις κανόνες, ἐφ' ὧν κατ' ἀνάγκην ἐρεῖδεται πᾶν ἄνθρωπον καθεστώς, θρησκευτικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί, κατὰ πᾶσαν στιγμήν ἀκυρῶνται ἢ μεταβάλλονται, ἐκλείπει κατ' ἀνάγκην ἀπὸ παντὸς ἀναγκυρотноμένου νέου συστήματος ἡ πρὸς αὐτὸ πίστις καὶ ἐμπιστοσύνη τοῦ λαοῦ. Τίς ὁ βεβαιῶν, ὅτι τὸ νέον τῆς πίστεως καὶ τῆς πολιτείας σύμβολον δὲν θέλει μεταρρυνθῆναι ἢ ἀκυρωθῆναι αὐθις, ὅπως καὶ τὸ πρότερον; Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐκλείπει τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀναγκαιοῦν πρὸς ὑπαρξιν καὶ σκόπιμον λειτουργίαν καλλίστης κατ' ἄνθρωπον πολιτείας—ἡ ἐκτίμησις, δι' ἧς καὶ μόνης δύναται πολιτικόν τι καθεστὼς νὰ εὐδοκιμήσῃ.

Μαρτυρεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ ἄσκοπον καὶ τὸ ἐπιζήμιον τῶν διηγεκῶν μεταρρυνμίσεων τοῦ πολιτικοῦ Χάρτου αὐτῇ ἡ γαλλικὴ ἱστορία κατὰ τοὺς θυελλώδεις χρόνους τῆς ἐπαραστατικῆς περιόδου. Ἐκράτει τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἡ ἀρχὴ τῆς πολυθουλήτου Κοινοῦ καὶ ἡ Σενάτ ἡ καὶ τοῦ Ρουσσώ, καθ' ἣν αὕτη δὲν εἶνε αἰωνία. Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Φίχτης, ὑπεραμυνόμενος τῆς θεωρίας ταύτης, ἰσχυρίζετο, ὅτι ἀκίνητος, ἀμετάβλητος πολιτικὴ κοινωνία εἶνε τι ἀντιφαστικὸν καὶ ἀδύνατον. Ἐκαστος ἄνθρωπος καθῆκον ἔχει ν' ἀναγνωρίζῃ μόνον τὸν νόμον ἐκεῖνον, ὃν αὐτὸς ἐαυτῷ ἔθηκεν. "Οτε δὲ πολιτικόν τι καθεστὼς ἀντιστρατεύεται καθ' οἷονδήποτε τρόπον πρὸς τὸν τελικὸν τῶν κοινωνικῶν σκοπὸν, πρέπει νὰ μεταβληθῇ συμφῶν τῷ πνεύματι τῆς ἀνθρωπίνης προόδου.

"Ἐκαστος ἔχει τὸ καθῆκον ἅμα καὶ τὸ δίκαιον νὰ ἐργασθῇ ὑπὲρ τῆς ἐαυτοῦ τελειότητος, νὰ καταργήσῃ δὲ πᾶσαν ἐπιζήμιον πολιτικὴν συνθήκην. Καὶ εἶνε μὲν ὀρθὴ κατ' ἀρχὴν ἡ τοιαύτη θεωρία. Ἀλλ' ἐν ἡ περιπτώ-

σει πολιτικὴ τις τάξις μεταβάλλεται κατὰ πᾶσαν στιγμήν, ὥς μὴ συντελοῦσα εἰς τὸν τελικὸν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου σκοπὸν, ἐπέρχεται κατ' ἀνάγκην ἡ ἄρνησις πάσης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς τάξεως, ἡ ἀναρχία. Ποῖα ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς συντακτικῆς πολιτικῆς ἐργασίας τοῦ Ἀββᾶ Σιεγίε, τοῦ παραδόξου καὶ περιδόξου τούτου πολιτικοῦ νομοθέτου τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως; Ὅτι οὗτος ἐπέζησε μακρότερον χρόνον τῶν πολλῶν καὶ ἐπανειλημμένων πολιτικῶν αὐτοῦ κατασκευασμάτων.

Ἀλλ' εἰς ἡ κατάχρησις εἶνε ἐπιβλαβής, ἡ λελογισμένη, ἡ ἐν μέτρῳ, ἡ προσήκουσα χρῆσις κοινωνικοῦ καὶ λαϊκοῦ δικαιώματος, ἀποβλέποντος εἰς τὴν ἐν καταλλήλῳ καιρῷ ριζικὴν ἢ μὴ τοιαύτην πολιτικοῦ τινος κατασκευάσιμος μεταβολήν, ἐπιβάλλεται καὶ συνιστᾶται ὡς δραστικὸν φάρμακον πρὸς ἐξυγίανσιν καὶ θεραπείαν τοῦ νοσοῦντος κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ ὑπὸ τῆς κοινωνιολογίας. Αὐτὸ τοῦτο, φρονῶ, συμβαίνει κατὰ τὴν στιγμήν ταύτην ἐν Ἑλλάδι. Ὁ ὀργανισμὸς τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας καὶ σὺν αὐτῷ ὁ τῆς κοινωνίας κατ' ἀλληλεπίδρασιν νοσεῖ. Ἀνάγκη τοῦ πρέποντος, τοῦ δραστικοῦ φαρμάκου πρὸς ἴασιν. Ποῖον τοῦτο; Πολλοὶ φρονοῦσιν, ὅτι τὸ μόνον κατάλληλον φάρμακον εἶνε ἡ ἀνατροφή ἢ διαπαιδαγώγησις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀντιγράφουσιν οὗτοι τὸν Ἀριστοτέλη. «Ἀεὶ δὲ τὸ βέλτιον ἦθος βελτίονος αἷτιον πολιτείας». Κατὰ θεωρίαν δὲν ἔχουσιν ἄδικον. Ἀλλὰ τίς ὁ βελιωσὼν τὸ ἦθος; Ἡ πολιτεία. Ἀλλ' ἡ πολιτεία αὕτη ἐξελέγχεται ὁσημέραι παραπαίουσα, παραληροῦσα, ἀνέικανος πρὸς ἐπιτέλειαν τοῦ κοινωνικοῦ αὐτῆς σκοποῦ. Στερεῖται αὕτη τοῦ προσήκοντος, τοῦ βελτίονος ἦθους. Τίνι τρόπῳ, διὰ τίνος ἐκπαιδευτικῆς καὶ μορφωτικῆς μεθόδου καὶ ἐνεργείας θέλει διαπλάσῃ τοῦτο ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τῇ συνειδήσει τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ; Ἐπιβάλλεται ἄρα, κατ' ἐμὴν γνώμην, πρὸ τῆς διαπλάσεως τοῦ ἦθους τοῦ λαοῦ ἢ ἐκ τῶν προτέρων σύνταξις καὶ ἡ διάπλασις τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, δυναμένου νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ καὶ τὴν εὐημερίαν. «Ἐδημιουργήσαμεν τὴν Ἱταλίαν (τὴν ἰταλικὴν πολιτείαν), καιρὸς ἤδη νὰ δημιουργήσωμεν καὶ τοὺς Ἱταλοὺς». Τοιαῦτα ἔλεγεν εἰς τοὺς συνεργάτας αὐτοῦ ὁ ἐπιφανὴς ἰταλὸς φιλόπατρις καὶ πολιτικὸς ἀνὴρ Μάξιμος Ἀζέλιος.

«Ἀς δημιουργήσωμεν οἱ σοβαροί, οἱ ἀνεξάρτητοι, οἱ φιλοπαίτριδες πλῆται, τὸ ἑλληνικὸν κράτος. Δι' αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτοῦ νὰ δημιουργή-

σωμεν, θὰ συντάξωμεν σὺν τῷ χρόνῳ τὸν ἑλληνικὸν λαόν καὶ μετ' αὐτοῦ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος....

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων, τὸ τοιοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐπιτελεσθῇ κατ' ἄλλον τρόπον ἢ διὰ τῆς σκοπίμου καὶ μεμελετημένης μεταρρυθμίσεως τοῦ λειτουργοῦντος ἑλληνικοῦ πολιτεύματος. Ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῷ διατάξεις, αἵτινες δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὸ καθεστὸς πνεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐπιζητοῦντες πρὸς τὴν κανονικὴν ἐξέλιξιν καὶ λειτουργίαν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἐνισχύουσιν μᾶλλον τὸ σύστημα τῆς κρατούσης ὀλιγαρχίας. Νέαι ἑτέροι ἰδέαι δικαιοῦνται νὰ εἰσδύσωσιν ἐν τῷ ὀργανισμῷ τοῦ πολιτεύματος. Τίτι τρόπον ἐπιτευχθήσεται τοῦτο ; Τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ πολιτεύματος σιγῶντος, ἢ δυσχεραίνοντος τὴν ἐλαχίστην μεταρρυθμιστικὴν ἐνέργειαν, τῆς βασιλείας ἀδρανοῦσης δι' οὗς εἶπον λόγους, τῆς ἐξ ἐπαγγέλλομεν πολιτικῆς ἀντιπροσωπείας ἀνθισταμένης, ἀνάγκη ὥπως ἡ μεταρρυθμιστικὴ κίνησις προέλθῃ ἐξ αὐτῶν τῶν σπλάγγνων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

«Οἱ θεσμοὶ τῶν ἐθνῶν δὲν εἶνε προωρισμένοι πρὸς ἀποκρυστάλλωσιν, ἀλλὰ πρὸς διαρκῇ μεταβολῇ συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐθνικῆς ζωῆς». Τοιαῦτα ἀνεκοίνου τηλεγραφικῶς καὶ ἐν πάσῃ ἐπισημότητι ἐκ Βερολίνου πρὸς τὴν «Ἐφημερίδα τῆς Κολωνίας» ὁ Γερμανὸς ἀρχικαγγελάριος Μπύλωβ μετὰ τὴν θυελλώδη ἐκείνην συνεδρίαν τῆς γερμανικῆς Διαιτήτης καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς συνέντευξίν του μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Πράγματα οἱ θεσμοὶ τῶν λαῶν δεόν νὰ μεταβάλλωνται συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐθνικῆς ζωῆς. Εἶνε ὁ νόμος, τῆς ἀνθρωπίνης ἐξελίξεως, ὃν οὐδεμία δύναμις, ὅσον καὶ ἂν τυγχάνῃ ὑπερφυῆς καὶ ἀκαταγώνιστος, δύναται νὰ περιορίσῃ ἢ νὰ μεταβάλῃ. Ἐν ἡ περιπτώσει θεμελιώδους τινος θεσμοῦ δὲν συμφωνῇ πρὸς τὸ ἐνεστὸς, τὸ κοινωνικόν, τὸ πολιτικόν, λαοῦ τινος, δὲν ἔχει λόγον ὑπάρξεως καὶ λειτουργίας. Ὁ σεβασμὸς τοῦ ἀμερικανικοῦ πολιτεύματος, λέγει εἰς τῶν δοκιμωτάτων αὐτοῦ ἐρμηνευτῶν, ὁ Bryce, ἡδὴ προεβευτῆς τῆς Μεγάλης Βρετανίας παρὰ τῇ βορειοαμερικανικῇ Συμπολιτείᾳ, κατέστη ἄρθρον πίστεως τοῦ λαοῦ, ἰσχυρὸς ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ, οὕτως ὥστε οἰαδήποτε πρότασις θεμελιώδους πολιτειακῆς μεταβολῆς οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην θὰ ἐκέκτητο ἐλπίδα ἐπιτυχίας. Τίνα τὰ αἶτια τοῦ σεβασμοῦ τούτου ; Πραγματικὰ βεβαίως, θετικά, οὐχὶ φανταστικά. Ὁ πρὸς τὸ πολίτευμα σεβασμὸς δὲν ἀπορρέει ἐκ πνεύματος εἰδωλολατρίας, δεισιδαιμονίας.

Διότι ὁ ἀμερικανικὸς λαὸς σκέπτεται ἐπὶ τῇ βίσει θεικῶν δεδομένων, δὲν ἀερολογεῖ, φανταζόμενος εἰδωλα καὶ σκιὰς, ὅς μ ο ὗ ς ἄνευ πραγματικῶν αποτελεσμάτων.

Δύναται ὁ ἑλληνικὸς λαὸς νὰ εἴνε πεπεισμένος καὶ βέβαιος περὶ τῆς κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἱστορικῇ περιόδῳ εὐεργετικῆς ἐπιρροῆς ἐπὶ τοῦ βίου του τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ πολιτεύματος ; Ἴδου τὸ ζήτημα.

Τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτεύματος καταδηλωθέντος, ὅτι δὲν ἐκπροσωπεῖ κατὰ τὴν στιγμήν ταύτην τὴν ἐθνικὴν ζωὴν, τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ ἰδεώδη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐπιβάλλεται κατ' ἀνάγκην ἡ συμπλήρωσις αὐτοῦ, ἢ μεταρρυθμίσεις, ἢ κατὰ τὸ ἐνὸν καὶ τὸ προσῆκον τελείωσις. Τοῦτο δέον νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψει οἱ ἐπιδιώκοντες τὴν συνταγματικὴν μεταρρυθμίσειν. Οἱ μεγάλοι πολιτικοὶ ἄνδρες τοῦ παρελθόντος ἐν τῇ μεταρρυθμιστικῇ καὶ συνθετικῇ αὐτῶν ἐργασίᾳ ἐλάμβανον ὑπ' ὄψει κατ' ἐξοχὴν τὴν ἐγκατάστασιν καὶ τὴν ἐξασφάλισιν ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς τάξεως ἀφηρημένως καὶ ἀπολύτως, χωρὶς νὰ λάβωσιν ἅμα ὑπ' ὄψει καὶ τὰ συμφέροντα καὶ τὰ δίκαια τῶν λαϊκῶν ὁμίδων. Τοιοῦτό τι συνεβούλευε τῷ βασιλεῖ τῆς Γαλλίας ὁ καρδινάλιος καὶ πρωθυπουργὸς ὑατοῦ Ρισελιέ : νὰ τηρῇ τὸν λαὸν ἐν ἀγνοίᾳ καὶ ἀμαθείᾳ, ἵνα τηρῇ αὐτὸν ἐν ἀδρανείᾳ καὶ δουλείᾳ. Αὐτὸς ὁ μέγας βασιλεὺς, ὁ ἥρωας τοῦ πεφωτισμένου δεσποτισμοῦ, Φρειδερίκος ὁ δεῦτερος τῆς Πρωσσίας, εἶχε δόγμα αὐτοῦ, «τὰ πάντα ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, οὐδὲν διὰ τοῦ λαοῦ». Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον τὰ τοιαῦτα δόγματα, ἐξασφαλίζοντα καὶ ἐπιρρωνγύοντα τὴν ἰσχύν, εἴτε τῆς μοναρχίας, εἴτε τῆς ὀλιγαρχίας, εἶνε ξένα πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῶν κοινωνιῶν, πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν καὶ τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν. Ἐν τῇ συγχρόνῳ ἱστορικῇ περιόδῳ τῆς λαϊκῆς ἰδέας ὁ πραγματικὸς πολιτικὸς εἶνε αὐτὸς ὁ λαός. Τούτου ἕνεκα δύναται μὲν νὰ εἴνε κατώτερος τοῦ ἱστορικοῦ πολιτικοῦ ἀναστήματος ἐνὸς δημιουργικοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ παρελθόντος, ἀλλ' εἶνε πραγματικώτερος, διότι συμβολίζει ἐν τῇ δράσει αὐτοῦ καὶ τῇ περιληπτικῇ προσωπικότητι τὴν σύγχρονον, τὴν ἐνεργόν, τὴν ὑφισταμένην λαϊκὴν ἰδέαν καὶ δύναμιν. Παρατηρήθη ἤδη κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον καιρὸν, ὑπὸ τὴν ἔρευναν τῶν κοινωνικῶν δεδομένων, διὰ τῆς ἀμερολήπτου ἐπιστήμης, ὅτι καθ' ὅσον οἱ λαοὶ βαίνουσιν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πρόοδον, κατὰ τοσοῦτον καθίστανται ἀσπυθέστεροι ἐν τῇ λειτουργίᾳ καὶ τῇ τάξει τοῦ πολιτικοῦ καθεστώτος. Ἐπι-

βάλλεται ἄρα ἐκάστοτε αὕτη ἢ ἐκείνη ἡ πολιτικὴ μεταβολὴ καὶ μεταρ-
 ρυθμίσεις ἐξ αὐτῶν τῶν δεδομένων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, μεταμορ-
 φουμένης ὑπὸ τὸν διηγετῆ ῥόμον τῆς παγκοσμίου ἐξελίξεως.

Δὲν προβαίνω μέχρι τῶν ἄκρων. Ὁ Μακκιάβέλλης ισχυρίζετο, ὅτι
 τὰ κοινωνικὰ ἥθη μεταβάλλονται κατὰ πᾶσαν δεκαετίαν, οἱ νόμοι φθεί-
 ρονται, ἡ δὲ πολιτικὴ οὐσιμότης ἀπόλλυται. Ἴσως εἶχε δίκαιον ὁ σοφὸς
 καὶ πολιτικώτατος παρατηρητὴς τῆς Φλωρεντίας, παραβάλλον τὰς ἰτα-
 λικὰς πολιτείας τῆς Ἀναγεννήσεως, διατελούσας ἐν διηγετῇ παροξυσμῷ
 καὶ ἀγῶνι μεταξὺ δεσποτείας καὶ ἐλευθερίας, πρὸς τὰ ἀκίνητα δεσπο-
 τικὰ καθεστώτα τῆς Ἀνατολῆς, ὡς παρατηρεῖ νεώτερος κοινωνιολόγος.
 Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀμερικανὸς νομοθέτης καὶ πολιτικὸς Ἰέρφερσον λέγει
 ἐπίσης, ὅτι ἡ συνήθης διάρκειαι τῶν πολιτειακῶν μορφῶν μόλις ἐξικνεῖ-
 ται εἰς τὸ χρονικὸν διάστημα τῶν δέκα καὶ ἐννέα ἐτῶν. Ὅτι καὶ ἂν
 συμβαίη, ἐν τῇ ἱστορίᾳ καθ' ὅλον τὴν ἀνθρωπίνην, καὶ ἰδίᾳ ἐν τῷ βίῳ
 τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ λαοῦ, ἀπὸ φύσεως ῥέποντος πρὸς πρόοδον καὶ
 μεταβολάς, ἢ ἐξαναγκαζομένου εἰς τὴν στασιμότητα ἕνεκα κοινωνικῶν,
 πολιτικῶν καὶ ἱστορικῶν αἰτίων, βέβαιον τυγχάνει, ἀναπόδραστον ἐκ
 τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας, ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ μεταβολή,
 ἢ τροποποιήσις ἐπὶ τὸ ἀνθρωπίνως βέλτιον κοινωνικοῦ τινος ἢ πολι-
 τοῦ καθεστώτος, ἐν ᾗ περιπτώσει τοῦτο ὥς ἐκ τῆς ιδιότητος αὐτοῦ δὲν
 συντελεῖ, ἢ μᾶλλον παρακωλύει τὴν ἐξέλιξιν ἐνὸς λαοῦ, τὴν ἐγκατάστα-
 σιν ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ λειτουργίᾳ τῆς προόδου, τῆς ἡθικότητος καὶ
 τῆς εὐημερίας.

Μετὰ τὰ ὀλίγα ταῦτα φρονῶ, ὅτι ἡ γνώμη τῶν ἀπὸ τινος χρόνου
 ἀναλετασάντων τὴν σημαίαν τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Πολιτεύματος εἶνε
 ἐπιβεβλημένη, σύμφωνος πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, τῆς
 ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐτι δὲ μᾶλλον καθίσταται
 ἀξία ἐνισχύσεως καὶ ἀποδοχῆς ἡ γνώμη αὕτη, ὅτι ἐπικειμένης τῆς λύ-
 σεως τοῦ κρητικοῦ ζητήματος, τῆς ἐνώσεως κατ' ἀνάγκην τῆς
 μεγάλῃ φρονος καὶ μεγαλοπράγμονος νήσου μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους.
 Τὸ δὲ σπουδαιότατον καὶ ἔτι μᾶλλον δικαιολογοῦν τὴν πολιτειακὴν με-
 ταρρύθμιν, εἶνε ὅτι ἐν ταῖς ἀρτηρίαις τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ
 ὀργανισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους θὰ εἰσδύσωσι νέοι, ζεῖδωροι λαϊκοὶ
 χυμοὶ ὑγιείας καὶ εὐεξίας, ὑπὸ τὴν ζωογόνον τῶν ὁποίων ἐνέργειαν καὶ
 λειτουργίαν ὁ κρητικὸς, ὁ λαϊκὸς παράγων θέλει κατὰ πᾶσαν πιθανό-

τητα, σωφρόνως πολιτευόμενος, πατάξῃ τὸ μικρόβιον τῆς ὀλιγαρχικῆς καὶ πλουτοκρατικῆς παμβασιλείας, ἐνισχύων καὶ διοργανῶν σκοπίμως καὶ ἐθνωφελῶς τὰς δημιουργικὰς δυνάμεις τῶν λαϊκῶν ὁμάδων.

Ἀλλὰ πρὸς συντελεστικωτέραν ἐπίτευξιν τούτου ἐπιβάλλεται ἡ σύνταξις καὶ ἡ σκόπιμος διοργάνωσις καὶ διεύθυνσις τῶν λαϊκῶν ὁμάδων, ὡς διὰ πάντων τῶν μέσων διαφωτισμὸς αὐτῶν. Τοῦτο καθήκον ἔχουσι τὰ λάβωσιν ὅπ' ὧν οἱ πρωτοστατοῦντες τῆς ἐνεργείας πρὸς ἀναθέσθησιν τοῦ πολιτεύματος. Δὲν ἀρκεῖ μόνον τὰ τὸ διακηρύττειν διὰ τῆς γραφίδος, διὰ τοῦ λόγου, διὰ τῶν κατ' ἰδίαν συνεντεύξεων. Ἀνάγκη τὰ κατηχήσωσι τὸν ἑλληνικὸν λαὸν οἱ δυνάμενοι τὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν, εἰς τὴν σωτηρίαν, εἰς τὴν ἀνάστροφον τοῦ νοσοῦντος ὁργανισμοῦ. Πρὸ τῶν θεραπευτικῶν μέσων, πρὸ τῶν φαρμάκων δὲν δικαιονται εἰς δισταγμόν. *In extremis malis extrema remedia...*

Διὰ τίνων τρόπων, διὰ τίνων θεραπευτικῶν φαρμάκων καὶ μεθόδων θέλει ἐπιτευχθῇ ἡ θεραπεία τῆς πολιτικῆς νόσου, ἥτις κατατρώγει τὸν ἑλληνικὸν ὁργανισμόν, διὰ τίνων μεταρρυθμίσεων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν. Τοῦτο ἔσται τὸ ἀντικείμενον τῶν ἐπομένων, τῶν ὑπολειπομένων ἀρθρῶν τῆς πραγματείας ταύτης.

ΜΓ'.

22 Μαΐου 1909

Ὁ παρακολουθήσας ἐπισταμένως τὴν ἀνάλυσιν τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων θεμάτων, ἅπανα ἀνεπτύχθησαν ἐν τοῖς προηγουμένοις ἀρθροῖς τῆς πραγματείας ταύτης, δὲν δύναται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα νὰ ἐποθέσῃ τὸ παράπαν, ὅτι ταῦτα ὑπερορεύθησαν ἐκ πνεύματος ἀντιδραστικοῦ πρὸς τὰς φιλελευθέρους κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς ἀρχάς, ὧν ἐμφορεῖται ἡ καθ' ἡμᾶς ἱστορικὴ περίοδος. Οὐδὲν τὸ τοιοῦτον. Ἐχω τὴν ἀκράδαντον πεποίθησιν, ἐρειδόμενος ἐπὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν δεδομένων τῆς συγχρόνου ἱστορικῆς ἐξελίξεως, ὅτι αὕτη τυγχάνει κατασκευάσμα τῆς λαϊκῆς ἰδέας, ἥτις διὰ πολλῶν διεληθοῦσα περιπετειῶν καὶ φάσεων, κατέληξεν εἰς τὴν σημερινὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἀντίληψιν τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ὁ ἱστορικὸς